

ПЛЕНАРНАЕ ПАСЯДЖЭННЕ

Вячаслаў Рагойша (Мінск, Беларусь)

НА ЎЗДЫМЕ:

1926 ГОД У ЖЫЦЦІ І ТВОРЧАСЦІ ЯНКІ КУПАЛЫ

У біяграфіі Янкі Купалы 1926 год можна назваць творча-ўздымным. Сапраўды, у той год пясняр надрукаваў ажно 21 верш, у той час як у папярэднія гады публікаваў усяго па некалькі вершаваных твораў: у 1923 – 3 (“Крым”, “Цішку Гартнаму”, “Арлянятам”), у 1924 – 4 (“Дзве сястры”, “Наш летапісец, “...О так! Я пралетар!..” і паэма “Безназоўнае”), у 1925 – 2 (“Шляхам гадоў” і “Адшчапенцам (заходнім)”). Калі мець на ўвазе першае дзесяцігоддзе існавання БССР (1919–1929), то па творчым плёне 1926 г. можна параўнаць хіба што, і то адносна, з 1921 і 1922 гг., калі на свет з’явіліся адпаведна 10 і 9 вершаў паэта. Даволі мізэрнай колькасцю надрукаваных твораў вызначаюцца і чатыры наступныя гады: 1927 – 1 (паэма “З угодкавых настрояў”), 1928 – 2 (“Летапіснае”, “Ці хто думаў...”), 1929 – 2 (“Дыктатура працы”, “Сыходзіш, вёска, з яснай явы...”), 1930 – 3 (“Беларускаму дзяржаўнаму выдавецтву”, “Працай дружнай, калектыўнай”, “Новая восень”). З псіхалогіі творчасці вядома, што не толькі якасць, але і колькасць напісанага прадвызначаецца многімі акалічнасцямі, як літаратурнымі, так і па-за літаратурнымі, як чыста асабістымі, так і грамадскімі. Не прэтэндуючы на раскрыццё вычарпальнай паўнаты гэтых прычын і акалічнасцей, спынімся на, бадай, самых галоўных.

У 1926 г. пясняр безапеляцыйна ўспрымаў БССР як сваю родную і адзіную нацыянальную дзяржаву, а новы лад — як найбольш адэкватны настроям і марам працоўнага беларуса. Пра гэта, у прыватнасці, неаспрэчна сведчыць яго паэма “Безназоўнае”, напісаная двума гадамі раней (1924): “*Беларусь на куце // Ё хаце сваёй села, – // Чарка мёду ў руцэ, // Пазірае смела. // Сядзіць важна, сама // Сабе гаспадыня...*” [4, 124]. Заканчвалася паэма радасна-папераджальнымі радкамі: “*Дасталі сцэжкі, ад якіх прапасці // Маглі мы ў бяспуцці, // А кінем бітыя шляхі да шчасця, // Абы умець ісці*” [падкрэслена мной. – В. Р.]. У тым жа годзе адбылося жаданае, у тым ліку і для Янкі Купалы, першае

ўзбуйненне БССР, у выніку якога да нашай рэспублікі адышлі з РСФСР шэраг валасцей і павеятаў Віцебскай і Гомельскай губерняў, населеных пераважна беларусамі. Тэрыторыя Беларусі павялічылася больш чым у 2 разы, а насельніцтва дасягнула 4,2 млн. чалавек. Другое ўзбуйненне, калі да Беларусі былі далучаны Гомельскі і Рэчыцкі паветы, адбылося ўжо ў снежні 1926 г.

У 1925 г. усенародна адзначалася 20-годдзе літаратурнай дзейнасці песняра: па ўсёй рэспубліцы праводзіліся ўрачыстыя вечары і пасяджэнні, прысвечаныя юбіляру, з’явіліся шматлікія публікацыі пра яго творчасць, яго імя афіцыйна было прысвоена некалькім школам. У чэрвені Янку Купалу – першаму ў гісторыі Беларусі – урад рэспублікі надаў годнасць народнага паэта. Разам з тым СНК БССР дзеля стварэння належных умоў для творчасці пастанавіў прызначыць пажыццёвую пенсію паэту. У кастрычніку яго, Міхася Чарота і Цішку Гартнага паслалі ў замежную камандзіроўку ў Германію і Чэхаславакію. Распачалося выданне першага збору твораў паэта ў 6 тамах. Усё гэта Янка Купала ўспрыняў як свята не толькі асабістае, але і “беларускай нацыянальнай ідэі”, “трыумф вызваленай працоўнай Беларусі”. Ён быў упэўнены: “што ні тварылася б на свеце, беларуская думка аб нацыянальнай і сацыяльнай волі як жыла, жыве, так і жыць будзе” [5, 105].

З упэўненасці і радасці нараджаліся ў 1926 г. такія творы, як “За ўсё”, “Сей, вольны сейбіт!”, “Улетку”, “Піянерскае”, “Аб дзяўчыне”, а таксама вершаваныя гумарэскі “Маладая ачуняла”, “І што я ёй зрабіў такое?”, “Гутарка аб кепскай гаспадыні”, “Гутарка аб кепскім гаспадару”... Дарэчы, гумарыстычных твораў паэт не пісаў з дарэвалуючынага часу. І ўжо сам зварот да гумару быў сімптоматычны. Светлае, бадзёрае, радаснае панавала ў душы і творчасці Янкі Купалы. У той жа час радасць паэта была не бесклапотнай. Яна штораз авявалася сумам і трывогай. У вершы “У лесе” паэт прызнаваўся: *“Калі бывае мне маркотна, – // А я маркочуся часцей, // Чым гэта думае ахвотна // Мой дабрадзеі ці ліхадзеі, – // Тады іду я ў лес...”* [3, 145]. Чаму ж паэт “маркоціўся часцей”?

На гэта быў шэраг прычын, і не столькі асабістага, колькі грамадска-палітычнага характару. Як памятаем, у паэме “Безназоўнае” паэт шчыра хацеў пакінуць патомкам “бітыя шляхі да шчасця”, заклікаючы сваіх сучаснікаў вучыцца “умець ісці”. Аднак ці часта сучаснікі, найперш палітыкі і дзяржаўныя мужы, ад якіх многае залежыць, прыслухоўваюцца да паэтаў-прарокаў? Ды і ўвогуле да сваіх выдатных папярэднікаў? Нягледзячы на папярэджанне Леніна, выказанае ім у перадсмяротным “Пісьме да з’езда” (“залішне грубы”;

“зrabіўшыся генсекам, засяродзіў у сваіх руках неабдымную ўладу, і я не ўпэўнены, ці здолее ён заўсёды дастаткова асцярожна карыстацца гэтай уладай”; “я прапаную таварышам абдумаць спосаб перамяшчэння Сталіна з гэтага месца і прызначыць на гэтае месца другога чалавека...”), усю партыйную і дзяржаўную ўладу пасля заўчаснай смерці правадыра пачаў у сваіх руках канцэнтраваць Сталін. Ужо тады сталі фармавацца стыль і метады кіраўніцтва, якія пазней былі акрэслены выразам “культ асобы”. Сталін адхіляў ад улады, а часта, арганізуючы надуманыя судовыя працэсы, знішчаў фізічна прадстаўнікоў т. зв. ленінскай гвардыі.

Менавіта ў 1926 г. канчаткова вырашалася пытанне: які курс пераможа, ленінскі ці сталінскі? Перамог, як мы ведаем, сталінскі курс. На рубяжы 1925–1926 гг. пацярпеў паражэнне бухарынізм, яшчэ да гэтага, у 1925 г., – “новая апазіцыя” на чале з Зіноўевым і Каменевым. У 1926 г. быў ідэйна разбіты на XV партканферэнцыі аб’яднаны блок на чале з Троцкім, а сам Троцкі высланы за межы СССР. У жыццё пачаў укараняцца тэзіс Сталіна аб абвастрэнні класавай барацьбы па меры руху да сацыялізму. У 1926 г. пачалося актыўнае наступленне на накрэсленую Леніным “сур’ёзна і надоўга” Новую эканамічную палітыку (НЭП быў у асноўным ліквідаваны ў 1928 г.), у вёсцы ўсчалася змаганне з “кулакамі” – па сутнасці, самымі працавітымі, самымі разумнымі сялянамі. У краіне ствараецца сетка канцэнтрацыйных лагераў (ГУЛАГ).

Адчувальна стала мяняцца і савецкая нацыянальная палітыка, якую напачатку ўсім сэрцам прыняў Янка Купала. Сталін, ладзячы адзіную таталітарную дзяржаву, пачаў прыхавана і адкрыта выступаць супраць ранейшай лініі на суверэнізацыю рэспублік СССР, згортваць выкананне падрыхтаваных Леніным пастаноў X і XII з’ездаў РКП(б) па нацыянальнаму пытанню. Менавіта згодна іх, у прыватнасці, было распачата афіцыйнае адраджэнне і пашырэнне беларускай мовы і культуры, што атрымала назву беларусізацыі. Беларуская мова становілася мовай справаводства, афіцыйнай мовай дзяржаўных і грамадскіх устаноў, у тым ліку і Камуністычнай партыі Беларусі, Так, ліпеньскі пленум ЦК КП(б)Б 1924 г. абавязаў усіх членаў партыі, якія па тых ці іншых прычынах не ведалі беларускай мовы, авалодаць ёю да 1 студзеня 1928 года. Цяпер жа беларусізацыя пайшла на спад, зноў узняў галаву рускі шавінізм. “Некаторыя таварышы ўсур’ёз успрынялі заяву пра дзяржаўны суверэнітэт рэспублік...”, – гэтыя словы Сталіна сталі ўспрымацца як кіраўніцтва да дзеяння. Нацыянальны дэмакратызм у вуснах афіцыйнай прапаганды з “правага ўхілу” (як яго называлі раней) стаў ператвараецца ў “варожую

ідэалогію”, а нацыянальныя дэмакраты, як і нацыянал-камуністы, становяцца “злейшымі ворагамі партыі і народа”, само слова “нацдэм” робіцца своеасаблівай мянушкай “ворагаў народа”...

І вось якраз у гэты лёсавызначальны момант паэтычны талент Янкі Купалы ўспыхнуў з новай сілай, выявіўшыя ў мностве грамадзянска-палымяных лірычных твораў. Паэт паўстаў на абарону народа, роднай мовы, культуры, дэмакратыі, Бацькаўшчыны. Прычым, як і некаторыя тагачасныя партыйныя і дзяржаўныя дзеячы, не згодныя са сталінскай палітыкай, ён выступіў не супраць сацыялістычнай ідэалогіі як такой, “саветызацыі” краіны, а супраць тых, хто дзеля нейкіх інтарэсаў, прыватных або класавых, скажаў гэту ідэалогію, мэты і ідэі савецкай улады. У шостым нумары часопіса “Полымя”, у газетах “Савецкая Беларусь”, “Беларуская вёска” ў 1926 г. ён змясціў шэраг вершаў, напісаных пераважна ў Акопах. Так, палымянская падборка пачыналася вершам “Ёсць жа яшчэ...”, які паказваў паэта не толькі Песняром, Прарокам, але яшчэ і Ваяком. Ваяком за праўду, за свой народ, за Бацькаўшчыну: *“Ёсць жа яшчэ ў мяне сіла // Крыўдзе не дацца, змагацца, // Над снычых продкаў магілай // Вольна маланкай мігацца”* [3, 151]. Гэта пра сябе. Да асабістага адносіліся і іншыя адчуванні паэта: *“Ёсць жа яшчэ ў мяне сэрца, // Поўнае шчырых жаданняў”*; *“Ёсць жа яшчэ ў мяне песень, // Поўных надзеі, жыцця...”*. Разам з тым была ў паэта яшчэ і вера, рамантычная вера, якая дадавала яму моцы і гарту ў той нялёгкі час – вера ў родны народ, яго свабодалюбства: *“Ёсць жа яшчэ ў мяне вера // Ў вольны мой родны народ, // Што – у патрэбе – з сякерай // Выйдзе за волю ў паход!”* [3, 152]. Але, як мы ведаем, іншы, не рамантычны, час настаў...

Янка Купала ўсклаў на сябе абавязак званара-будзіцеля, каб яшчэ раз напамніць пра ідэалы, якія варта адстойваць. *“Заляглі, бы ў ступе груца, – // Той не хоча, а той квол”*, – з сарказмам ён пісаў пра некаторых сваіх сучаснікаў у вершы “Праз гультайства...” [3, 162]. Праз гэтае “гультайства, праз нядбальства” (у чарнавым варыянце было: “Ад паляцтва, ад маскальства...”) беларусы *“лазма лезлі самі ў нерат, // Як бы гнаў хто у каршэнь”*. Паэт, як калісьці ў 1919 і 1922 гг., заклікаў беларусаў да большай самачыннасці. Ён сарамаціў сваіх суайчыннікаў: *“Быць затычкай пустой бочкі – // Сорам вольнай грамадзе!”* Ён прасіў іх *“працёрць... Вочы хоць бы кулаком // І заняць у куце месца, // А не недзе за вуглом”*. Тая, купалаўская Беларусь, якая ў першай палове 1920-х гг. “на куце ў хаце сваёй села” (“Безназоўнае”), у пачатку другой паловы таго ж дзесяцігоддзя, як бачым, пачынала адсоўвацца на край стала...

Калі ў вершы “Праз гультайства...” Янка Купала проста журыў беларусаў (перш за ўсё інтэлігенцыю) за іх інертнасць, то ў вершы “І прыйдзе...” [3, 139–140] ён ужо ўстурбавана папярэджваў: *“А ўжо свой выдасць непадкупны // Аб нас гісторыя прысуд...”*, – і нават пагрозліва дававаў: *“А суд гісторыі цяжкі!..”* За што ж, на думку паэта, гісторыя будзе судзіць і асуджаць беларусаў 20-х гг. XX ст.? За што яна папросіць іх “даць адказ”? А спытаецца гісторыя, ці яны “сумленна жыццё прайшлі”, ці *“па-даўняму нясмела // Жылі не ў лад і неўпапад”*, ці *“аб свой гонар дбайна дбалі // І дабравольна, без прынук, // Самі сабой не гандлявалі, // Не неслі ў петлі дум і рук”*? Пытанні былі ў многім рытарычныя. А яшчэ, на думку Янкі Купалы, гісторыя будзе судзіць пакаленне 1920-х гг. за тое, *“што нейкі з нас хоць быў не зломак, // А плечыгнуў у крук не раз; // Не йшоў з адкрытымі вачыма // У свет і сцежкі не прастаў, // А ўсёй магчымасці магчымай // Таптаў сляды, сябе таптаў”*. Як тут зноў не прыгадаць купалаўскі выраз “Абы ўмець ісці”?! Менавіта гэтаму ўменню і вучыў паэт сваіх сучаснікаў.

Сам жа ён рабіў усё дзеля ажыццяўлення тагачаснай “магчымасці магчымай”. Тым, хто *“над Беларусяй // Хоча распасцерці // Свой бізун чужацкі // І народ усмерціць”*, паэт кінуў выклік у вершы “Каб...” [3, 150–151], напісаным у стылі народных кленічаў. Праклёны слаліся жахлівыя: *“Каб вады гарачай // На таго нагрэлі // І не ўстаў ён болей // Са сваёй пасцелі...”*; *“Каб таго парвала // З сэрцам на тры часці // І звяр’ё збрылося // Мясa параскрасці...”*; *“Каб таго скруціла // Гадзінавым скрутам // І прастала потым // Сухажыльным прутам...”* Відаць, трэба было моцна дапячы шляхетнаму, увогуле талерантнаму і далікатнаму паэту, каб з ягоных вуснаў вырваліся такія словы. І дапячы не яму асабіста, а ягонай Бацькаўшчыне, яго народу.

Зразумела, Янка Купала не ведаў, як ведаем мы сёння, усёй непазбежнасці цяжкіх вынікаў захопу ўлады Сталіным, у выніку чаго, у прыватнасці, пачала згортвацца беларусізацыя, ажыло, па словах Леніна, “мора велікарускатай шавіністычнай дрэнні”. Гэты шавінізм не пабаяўся вылезці нават на старонкі рэспубліканскага друку. Так, у газету “Савецкая Беларусь” нехта з Полацка пад псеўданімам “Белорусс” даслаў артыкул “Вражда из-за языка” – пасквіль на беларусаў і беларускую мову, на беларускіх пісьменнікаў. Чаго варта была толькі адна фраза з гэтага артыкула: “Ведь язык белорусский, не имеющий литературы (ибо нельзя же в самом деле считать большими литераторами таких “писменников”, как Янка Купала, Якуб Колас...), в сущности говоря, служит лишь для того, чтобы портить, извращать фонетику, стиль, грамматику чисто русского языка” [1]. Зразумела, такі допіс не мог не выклікаць цэлую дыскусію пра характар і лёс беларускай

мовы, культуры, беларускага народа, у якую ўключыліся знакамітыя культурныя і грамадскія дзеячы (прафесар БДУ Пётр Бузук, старшыня СНК БССР Яўген Адамовіч і інш.), у тым ліку – і Янка Купала...

Падключыўшыся да дыскусіі, Янка Купала вершаваным словам высцебаў былых “царадвораў”, шавіністаў, назваўшы іх “акоў паломаных жандарамі”, якім “не па нутру” была беларусізацыя, тое, “што хлапчук ў лапцёх, // Напаўадзеты вёскі сын, // У роднай мове ўчыцца змог”. Кожны такі “расійскі чынадрал”, “слуга оцечаству, цару”, што сніў “былую моц і шыр: // Цары, царыцы, цэрквы, трон, // Пагромы, катаргі, Сібір”, не мог змірыцца з развалам “единой и неделимой” Расійскай імперыі, утварэннем асобных рэспублік са сваімі мовамі ў якасці дзяржаўных (“Рэспублікі?! Ды з “языком” // З іх лезе кожная ўсур’ёз...”). “Масквы кароннай гразь”, – так трапна, апелюючы да вядомага выслоўя Тараса Шаўчэнкі (“Варшавське сміття, грязь Москви...”), назваў паэт “скінутых сатрапаў”, якім “дай вісельню, дый каб // На ёй “языкі” ўсе ўшчаміць”. Відаць, з часу “Ворагам беларушчыны” Янка Купала не быў больш з’едліва-саркастычны, чым цяпер, у час напісання верша “Акоў паломаных жандар...” [3, 133–134].

Яшчэ адзін бой з “чынадраламі” развязаў Янка Купала ў тым жа 1926 годзе. На гэты раз у сувязі з пастаноўкай камедыі “Тутэйшыя”. Напісаная ў 1922 г., яна, нягледзячы на аўтарытэт аўтара, ніяк не магла прабіцца на сцэну. І вось якраз цяпер, маючы ўжо званне народнага паэта, Янка Купала дабіўся нарэшце пастаноўкі п’есы на сцэне мінскага тэатра БДТ-1 (цяпер – Нацыянальны драматычны тэатр імя Янкі Купалы). Прычым, прэм’ера была запланавана на лістапад, яе павінны былі паказаць (і паказалі 16 лістапада) ўдзельнікам Міжнароднай Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі, сярод удзельнікаў якой былі члены Інбелкульта, выкладчыкі БДУ, Беларускага камуністычнага ўніверсітэта, прадстаўнікі літаратурных аб’яднанняў, знакамітыя вучоныя і пісьменнікі з замежжа: М. Біржышка, Ю. Галомбак, К. Німчынаў, Я. Райніс, М. Фасмер і інш. Што гэта быў за спектакль і якая была на яго рэакцыя афіцыйных уладаў, можна часткова ўявіць хаця б з невялікага дзённікавага запісу вядомага рускага рэжысёра і тагачаснага галоўнага мастацкага кіраўніка тэатра, пастаноўшчыка “Тутэйшых” Мікалая Папова. Як ён запісаў сабе “для памяці”, спектакль “спалохаў камуністаў Мінска”. І рэагаванне на спалох было імгненнае: “Пасля першага і адзінага прадстаўлення п’есы былі зняты са сваіх пасад усе, хто меў дачыненне да дазволу пастаноўкі п’есы на сцэне” [6, 67]. Сам жа М. Папоў быў вымушаны пакінуць Беларусь... Дададзім, што зноў у тым жа тэатры “Тутэйшыя” былі пастаўлены толькі ў канцы 1980-х гг. і доўга не сыходзілі з яго сцэны.

Спектакль атрымаў высокае грамадскае прызнанне, а яго пастаноўшчыкі і выканаўцы галоўных роляў – званне лаўрэатаў Дзяржаўнай прэміі Беларусі імя Янкі Купалы.

Аднак 1926 год заканчваўся. У наступным годзе рэспубліканскую партыйную арганізацыю зноў узначаліў сумнавядомы беларусафоб латыш Вільгельм Кнорын (у 1922 г. у сувязі з пачаткам беларусізацыі ён з Беларусі быў адкліканы ў Маскву). І адразу ж узяў партыйны “молат”, распачаў вострую “класавую вайну”, барацьбу з “нацдэмамі”, з “кулакамі” і іншымі “ворагамі народа”. У крытыцы ва ўсю пачаў разгульваць вульгарны сацыялагізм, які чарніў дарэвалюцыйную класіку, пісьменнікаў старэйшага пакалення, “выводзіў на чыстую ваду” многіх літаратараў-сучаснікаў. Сталі распадацца асобныя літаратурныя аб’яднанні, зачыняцца часопісы. Дбайна падрыхтаваныя тэксталагамі зборы твораў класікаў пачалі выходзіць або ва ўрэзаным выглядзе, або ўвогуле не выходзіць. Янка Купала амаль цалкам замаўкае як паэт...

У 1929–1930 гг. пракацілася першая хваля рэпрэсій супраць навуковай і творчай інтэлігенцыі. За “ўдзел” у міфічным, сфабрыкаваным ДПУ “Саюзе вызвалення Беларусі” (СВБ) было арыштавана і асуджана звыш ста чалавек, у тым ліку буйныя пісьменнікі і вучоныя М. Гарэцкі, У. Дубоўка, В. Ластоўскі, С. Некрашэвіч, А. Смоліч, Я. Лёсік, Я. Пушча... У апалу трапілі рэктар БДУ У. Пічэта, першы прэзідэнт Беларускай Акадэміі Навук У. Ігнатоўскі, нарком асветы А. Баліцкі, нарком земляробства З. Прышчэпаў... Да СВБ органы ДПУ хацелі далучыць (больш таго – паставіць на чале яго) і Янку Купалу, які, паводле даносу ў Маскву, “з’яўляўся ідэйным цэнтрам нацдэмаўскай контррэвалюцыі, што знайшло адлюстраванне і ў яго творчасці” [2, 126]. Паэта штоноч пачалі цягаць на допыты. Пасля аднаго з такіх допытаў 20 лістапада 1930 г. Янка Купала зрабіў спробу самагубства, пацвердзіўшы ў звароце на імя тагачаснага старшыні СНК БССР А. Чарвякова сваю выразную сацыяльна-палітычную арыентацыю: “Ніколі не быў контррэвалюцыянерам і да контррэвалюцыі не імкнуўся. Быў толькі паэтам, які думаў аб шчасці Беларусі. Я ўміраю за Савецкую Беларусь, а не за якую іншую” [5, 113]. І дадаў у тым жа перадсмяротным лісце: “Павесіўся Ясенін, застрэліўся Маякоўскі”, здагадваючыся і пра прычыну іх вымушанай смерці...

Такі быў не толькі “ўздымны”, але і “пераломны” 1926 год для самога Янкі Купалы і ўсёй беларускай культуры. Такія яго горкія вынікі, уздзеянне якіх мы адчуваем да гэтага часу.

Літаратура

1. Белорусс. Вражда из-за языка // Савецкая Беларусь. – 1926. – 16 чэрв.

2. Купала і Колас, вы нас гадавалі: дакументы і матэрыялы. У 2-х кн. Кн. 1. 1909–1939 / уклад. В. Дз. Селяменеў, В. У. Скалабан. – Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2010.
3. Купала, Я. Поўны збор твораў: у 9 т. / Янка Купала. – Мінск: Маст. літ., 1997. – Т. 4: Вершы, пераклады 1915–1929.
4. Купала, Я. Поўны збор твораў: у 9 т. / Янка Купала. – Мінск: Маст. літ., 1999. – Т. 6: Паэмы, пераклады.
5. Купала, Я. Поўны збор твораў: у 9 т. / Янка Купала. – Мінск: Маст. літ., 2002. – Т. 8: Артыкулы, нататкі, выступленні, калектыўныя творы.
6. Рагойша, В. Вяршыні: з невядомага і забытага пра Янку Купалу, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча / Вячаслаў Рагойша. – Мінск: Універсітэцкае, 1991.